

TANULMÁNYOK

Dr. VARGA BÉLA

AZ UNITÁRIUS VALLÁS

Az unitárius vallás a reformációnak közvetlen leszármazottja, a 16. század vallásos fejlődésének logikus és természetes következménye. A reformáció a kereszténység hitigazságait és tartalmát a Biblia alapján vette vizsgálat alá, s a Bibliának, mint eredeti forrásnak fontosságát és tekintélyét hangsúlyozva, munkáját erre alapította. A reformációnak a vallás területén végrehajtott minden alkotása, s így természetesen az unitárius vallás is, a Biblián alapszik. Dávid Ferenc, az unitárius vallás megalapítója (1510 - 1579) a 16. század szellemében, tisztán a Bibliára támaszkodva, bizonyítja hitének igazságait éppen úgy, mint a többi reformátorok.

Az unitárius vallás keletkezése tehát, mint a többi protestáns testvéreié, megalapítójának a Biblia tanulmányozása révén nyert hitbeli, illetve teológiai meggyőződésére vezethető vissza. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert némelyek szerint az unitárius vallás a 16. század humanisztikus mozgalmában leli gyökereit. Kétségtelen, hogy a humanizmus és a reformáció között vannak kapcsolatok, és az előbbi hatással volt az utóbbira, illetve az egyik mozgatója volt a másiknak. Ugyanez áll fenn az unitárius vallásra is, de nagyobb mértékben, mint a hitújítás folyamán kialakult más protestáns felekezetekre.

Az unitárius vallás hosszas teológiai viták eredménye, mint a többi. Dávid Ferenc gondolatvilágában nem egyszerre született meg, hanem az évtizedek nehéz és küzdelmes szellemi csatái alatt a szentírás állandó tanulmányozása a más rokon ellentétes gondolkozású, részben külföldi, részben belföldi tudósokkal való érintkezés közben. Csak lassan alakult ki benne a tisztán teológiai elgondolás, melynek következményeit ő még talán át sem pillanthatta a maguk teljességükben, részleteiben való kifejtését pedig elvégezni nem volt ideje. Ennek a teológiai álláspontnak alapvető gondolata az, hogy Jézus ember volt, és ennek következtében az Isten egyetlen egy. Dávid Ferenc egy posthumus, Pokoly József által azonban hitelesen tőle származónak elismert műve (*Defensio Francisci Davidis in negatio de non invocando Jesu Christo in precibus, 1582*) záró fejezetében, amely a "De dualitate" címet viseli, a következő szavak olvashatók: "A Krisztusban való hit nem egyéb, mint a hit az Atyának a Fiu

* "Értekezés a kettős istenségről" címen Márkos Albert fordításában 1904-ben jelent meg magyar nyelven Kolozsvárt.

által megjelentett bizonyágtételében, amely hitnek ismertető jele a benső tisztaság, a szeretet, a külső jámbor élet és a jó cselekedetek."

Az unitárius vallás teológiai kiinduló pontját alkotó e pár tétel egyúttal ennek a vallásnak úgszólván magva. Lehetőségeiben és perspektívájában ez a pár teológiai megállapítás szinte kimeríthetetlen. Az a tétel, hogy Jézus ember, forradalmi jelentőségű volt a 16. században, s forradalmi jelentőségűnek mondható ma is, ha elgondoljuk, hogy a hivatalos keresztény világ kevés kivétellel mind e mai napig a niceai zsinat ezzel ellentétes álláspontján áll. Ez a gondolat a skolasztikus teológia egész rendszerét kiemeli sarkaiból és a teológiai gondolkozást teljesen más alapokra helyezi. Az unitárius gondolat, amely tulajdonképpen már a reformáció korában sem volt új, hanem az őskereszténységig visszanyúlik, s az évszázadokon keresztül, különböző időkben és különböző formákban, olykor csak óvatosan, a skolasztikus hagyományos keretei között, majd bátrabban, egészen szabad, leplezetlen formában jelenik meg, a keresztény teológiának kétségtelenül kopernikuszi fordulatát jelzi. A keresztény világ lelkében ugyanazt a szellemet képviseli, ugyanazon munkát végezte és végzi, mint a kritizmus a filozófiai gondolkodás történetében, s amiképpen a filozófiai kritizmus is sokféle megítélésben részesül, sokféle és egymástól nagyon eltérő megvilágításban bukkant újra felszínre, olykor elhomályosult, hogy később más és más oldalról mutatkozzék be ismételtén, úgy az unitárius gondolat is él és hat ott is, ahol ilyen néven hivatalosan nem szerepel. S vajon miért van ez így? Azért, mert ez elkerülhetetlen, és minden teológiai reflexiónak, amelynek útjai nincsenek előre megállapított szigorú határok közé szorítva, kénytelen kellelten a teológiai gondolkodás természeténél fogva foglalkoznia kell vele.

Mint hogy a történelmi unitárius vallás ama megállapítás következtében, hogy Jézus ember, szembekerült nemcsak a katolikus felfogással, hanem a reformatori teológiákkal is, ebből két nagy hátrány származott részére. Az egyik az, hogy elszigetelődött, és a másik az, hogy állandóan üldöztetésben részesült jó két évszázadon keresztül katolikus és protestáns részről egyaránt. Mindkettő külön-külön is elég arra, hogy a fejlődés útján feltartóztassa. Ez volt az oka annak, hogy az unitárius vallás gondolatrendszere az elmúlt évszázadok alatt egy ideig csak nagyon lassan és keveset fejlődhetett abban az irányban, amelyre a keletkezésben rejtőző csírák következtében fejlődnie és kiépülnie kellett volna. Az unitárius gondolat fölvetésének, Dávid Ferenc teológiai kezdeményezésének következményeit így a 18. és 19. század vallásos és tudós géniuszai tették valósággá.

Az elszigeteltségnek és az üldöztetésnek azonban nemcsak hátrányai, hanem előnyei is voltak. Ilyen előny volt az, hogy az unitárius vallás, amelynek gondolatrendszere keletkezésének idejében, a mostoha körülmények miatt jóformán befejezetlenül maradt az utódokra, konzerválódott, megmaradt ősi eredeti formájában, s a protestáns vallásos lelki életnek egy olyan sajátos és értékeiben eléggé föl nem becsülhető formáját alakította ki mindenütt, ahol fennmaradt, amely a maga nemében rendkívül érdekes

és figyelemre méltó. Ez abban áll, hogy az unitárius vallás bibliai reformátori eredetének nagy hagyományai tisztán és érintetlenül éltek tovább az unitárius hívők lelkében, amelyekhez a vallásos türelem, mások véleménye tiszteletben tartása, valamint a haladás útját egyengető aránytalanul nagy számú nevelőintézmény fenntartása és féltő gondozása járult.

Dávid Ferenc nemcsak a teológiában reformált. Az unitárius gondolat bármennyire bibliai és teológiai volt is eredetében, mégsem tudott megmaradni sohasem csupán a szoros értelemben vett vallási területen. Az unitárius gondolat már az első hivatalos megjelenésekor, az 1568-ban tartott tordai országgyűlésen föllendült az egyetemes emberi kultúra magaslatára, s kultúrprogramot is adott, amikor törvénybe iktatja a vallásszabadságot, kimondván, hogy "a prédikátorok minden helyen hirdethetik az evangéliumot, ki-ki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Istennek ajándéka". Ez a határozat, amely sok méltánylásban részesült a múltban, s amelynek kell részesülnie a jelenben és a jövőben is, magában foglalja az unitárius szellem egyetemes programját is, amely lényétől elválaszthatatlan. Ennek a programnak a pillérei az egyéni szabadság tisztelete minden területen: a vallásban, a tudományos kutatásban, az emberi jogok gyakorlásában egyaránt. Channingnél a keresztény társadalmi kultúrának ez a programja lényegesen előtérbe nyomul és fontos kezdeményezésekben nyilvánul meg.

Dávid Ferenc munkájában a szoros értelemben vett vallási, illetve teológiai téren, valamint a keresztény társadalmi közösség gyakorlati életét irányítani hivatott programban, amelyet a tordai országgyűlés a kor szükségleteinek és kíváságainak megfelelő formában juttat kifejezésre, adva vannak mindazok az alapelvek, amelyek az unitárius szellem fejlődésének útját a szoros értelemben vett vallásosság, vagy a tágabb körű keresztény társadalmi szemlélet irányában szabályozni vannak hivatva.

I.

Mi az unitárius vallás tartalma, vagy más szóval, mit hisznek az unitáriusok? Ha erre a kérdésre általánosságában meg akarunk felelni, azt mondhatjuk, hogy az unitáriusok hisznek mindazokban a vallásos és erkölcsi igazságokban, amelyeket Jézus tanított, s amelyek, mint minden, ami egyszer igazságnak nevezhető, örökkévaló, el nem múló, érvényes tanítást tartalmaznak. Az unitárius vallás a Biblia mindkét részében keresi az isteni kinyilatkoztatás nyomait. Azonban mégis elsősorban közvetlenül Jézusra és az ő tanítására alapítja hitét. Ezért az első három evangéliumra, amelyek Jézus életét és tanítását foglalják magukban, az unitárius vallás úgy tekint, mint arra az ősforrásra, amelyből legalábbis megközelíthetőleg megismerhetjük Istennek Jézussal közölt kijelentését, amelyen a tiszta kereszténység fölépül. A negyedik evangélium és Pál apostol levelei is kétségtelenül nagy jelentőségűek Jézus tanításainak helyes megértéséhez, s mint ilyenek, szintén alapokmányai a keresztény vallásnak. Azon-

ban a tudomány már régen megállapította, hogy mindezekben a szentírásokban számos olyan elem van, amely már mintegy magyarázata Jézus tanításainak szerzőik egyéni szempontjai szerint. A keresztény vallás alapigazságai elsősorban azok, amelyek Jézustól magától származnak, s nem azok, amiket Jézus tanításaival kapcsolatban mások modottak, vagy ahogyan azokat magyarázták. Azért a Szentírás használatánál irányadó, hogy minél közelebb férközzünk Jézushoz, az ő szelleméhez, s lehetőleg belőle, magából közvetlenül próbáljuk megragadni az evangélium szellemét. Hogy ezt a célt el lehessen érni, azért a Bibliának minél elmélyedőbb és alaposabb megismerésére van szükség, s így az unitárius vallás a tudományos bibliakutatás eredményeit nemcsak figyelembe veszi, hanem kellőképpen méltányolja, abban a meggyőződésben, hogy az építő bírálat a keresztény vallás alapvető, nagy igazságainak felismerésében csak hasznos lehet. Sok mindent lerombolhat, de az örökkévaló, vallásos és erkölcsi tartalmat hordozó igazságokat nem érintheti, hanem kiemeli és előtérbe állítja.

Istennek Jézus útján tett kijelentéséből az unitárius vallás magára az Istenre vonatkozólag a következőket emeli ki. Istent, aki egyetlen egy, Jézus közelebb hozta az emberhez, mint bármely más vallásos felfogás, anélkül azonban, hogy az Isten és az ember között fennálló mélységes különbségeket szem elől tévesztette volna.

Újabbán egy igen érdekes mű jelent meg Jézusról, amelynek szerzője abból indul ki, hogy ő Jézus személyével egyáltalán nem kíván foglalkozni, mert nem a személy a fontos, hanem az, amit tett, amit tenni akart. Az objektív tartalom a döntő, és nem az, hogy ki hozta létre. Nem azért kell hinnünk az evangéliumban, mert Jézus tanította, hanem azért, mert tartalmában meggyőző erőt találunk. Elvileg teljesen osztjuk Bultmann szempontját, amely különben sok tekintetben nagyon emlékeztet Emersonnak, a híres amerikai unitárius gondolkodónak arra a felfogására, hogy a kereszténység általában túlnyomóan sokat foglalkozott Jézus személyével, de annál kevesebbet szellemével. Mi unitáriusok nem azért hiszünk az evangéliumi kijelentés igazságaiban, mert Jézus tanította, hanem azért, mert a benne megnyilatkozó tartalom meggyőző és magával ragad. Jézuson túl, rajta keresztül és fölötte az örökkévaló Isten igazság lényegét és ebben magát Istent keressük és találjuk meg, ha nem is teljességében és közvetlenségében, hanem úgy és annyira, amennyire Ő magát ebben a kijelentésben velünk megismertetni kegyes volt. Mindazonáltal a kijelentés objektív tartalmát, ha el is tudjuk, de nem akarjuk elválasztani Jézus személyétől. Mert Jézus küldetése nemcsak abban állott, hogy az emberiségnek vallásos és erkölcsi igazságokat hirdessen, hanem abban is, hogy ezen igazságok megvalósításának lehetőségét és szükségességét a maga életével és halálával bebizonyította. Isten példát akart adni nekünk az ő személyében arra, hogy az emberi élet szűkös korlátai és lehetőségei között is meg lehet valósítani isteni igazságokat. Ezért nyer a kijelentés objektív tartalma mellett Jézus személye is nagy jelentőséget a mi szemünkben. Az isteni gondviselés azért küldött nekünk

éppen Jézus személye által kijelentést, hogy az ő személye, egyéni élete és cselekedetei mintegy alátámasztják, megerősítik és hatékonyabbá teszik a kijelentésben megjelenő igazságok hatásának érvényesülését. Isten szempontjából ugyan erre semmi szükség sincsen, de úgy látta Isten, hogy szükséges ez emberi szempontból.

Bennünket unitáriusokat az evangélium igazságai mellett közvetlenül érdekel Jézus történeti személye abból a szempontból, hogy milyen lelki stuktúrája, milyen élményei és gondolatai lehettek az evangéliumban kifejezettek és kinyilatkoztatottakon kívül, illetve azok mögött és háttérben annak az embernek, akit Isten példaképül választott ki és állított az emberiség elé, mint az isteni igazságok emberi megvalósítóját.

Jézus belső, lelki világának teljes rekonstrukciója lehetetlen, de az a kevés, amit belőle ismerünk, ennek a világnak mélységét és szinte kimeríthetetlen gazdagságát állandóan újabb és újabb meglátások útján teszi megközelíthetővé. Nagyon jól tudjuk, amint Bultmann is mondta, hogy Isten egy emberben nem lehet szemlélet tárgya. Az Isten végtelensége és tökéletessége a maga teljességében nem fogható be soha emberi korlátok közé. Mérhetetlenül tökéletesebb, nagyobb és gazdagabb, mint bármilyen kijelentése, amit az emberek számára tesz. Csak névszerint ismerhetjük abból is, amit Jézus tanított és cselekedett. S mégis az evangélium kijelentése és Jézus személyes élete végtelenül fontos a mi számunkra, mert legtöbbet itt és az ő személyes életében kaphatunk Istenről és Istenből.

Jézus tanításainak megértése szempontjából két dolgot kell kiemelnünk. Az egyik a tanítások formális alapelve, a másik a tartalmi. Jézus tanításainak formális elve ez: Legyen meg a te akaratod, vagyis legyen meg az Isten akaratát. Isten akaratának teljesítése Jézus tanításainak kategorikus imperatívusza. Az emberre vonatkozóan ez azt jelenti, hogy engedelmeskedjél Isten akaratának, és igyekezz azt teljes erődből megvalósítani. Ő maga is ezt cselekedte és erre hívta fel embertársait. A legfőbb és legnagyobb keresztény erény, ha lehet így kifejeznünk, a magunk öntudatos alárendelése Isten akaratának.

Jézus tanításának ezt a legfontosabb formális elvét teljes jelentőségében ismerte fel minden idők legnagyobb unitáriusa: Channing. "Isten akaratának teljesítését tartom a kereszténység első és utolsó céljának." "A hit csak eszköz, az Isten akaratának való engedelmisség pedig maga a cél. Mit tesz Krisztusban hinni? Azt, hogy higgyük, hogy az ő vallása Istentől jött, s e meggyőződést tényleg hajtsuk is végre." "Üdvözülés és keresztényi engedelmisség egy és ugyanazon dolog. Az értelemnek hű és független felhasználása, hogy Istenről helyes nézeteket alkossunk magunknak, még nem a legfőbb parancs. Ezzel az engedelmeséget kell összekötnünk Isten akaratja iránt, amennyire azt megismerhetjük, különben az értelemnek minden munkája keveset fog érni.

Hogy az Isten akaratának való engedelmisség keresztényi kötelességét teljesíthessük, ehhez szükséges ennek az akaratnak a megismerése, amelyet elsősorban a Jézus útján kapott kijelentésből tudunk meg. Az

Isten akarata előtt való meghajlás nem jelent valami külső tekintély ereje előtt való szolgálai meghajlást, hanem önként vetjük magunkat alája. Jézus megszabadította az embert minden külső tekintélytől, félredobta az írástudók és farizeusok külső tekintélyét, a rabbik rabszolgai engedelmisségét. Csak egy tekintély marad meg: Isten akarata, és csak egyféle engedelmisség; a belülről jövő, az emberi lélek önkéntes felajánkozásán alapuló engedelmisség. Isten akaratának akkor engedelmeskedhetünk, ha a kijelentés tanításaiban felismerjük vallásos és erkölcsi mivoltunk lényegét és fő tételeit. Isten transzcendens, fölöttünk és rajtunk álló hatalmas akarata immanensé lesz bennünk, amikor felismerjük, hogy az Isten törvényei és akarata egyúttal a mi törvényünk és a mi akaratunk is. Enélkül a megismerés nélkül emberségünk szűkös korlátai, ingadozó becslés között forgunk, e megismerés alapján mindebből kiemelkedünk és önként alávettük magunkat akaratának. Isten akaratának öntudatos eszközeivé kell lennünk, ez tesz Jézus tanítványainvá és igaz keresztényekké.

Hogy ez az akarat milyen módon kíván megvalósulni, hogyan fog beteljesedni tartalmilag is, arra adják meg a választ Jézusnak Isten országáról szóló tanításai. Isten országa az, amely az Istennek, az isteninek az uralmát, megvalósulását jelenti. "Nem evilágról való" mert nem olyan, mint amilyenek az előttünk álló, meglevő, földi országok. Némelyek transzcendens-eszkatológiai értelemben veszik, mások immanens-belső lelki és erkölcsi értelemben, némelyek csak az egyesek lelki újjászületésére vonatkoztatják, mások az egész emberiség megújulására. Mindez nem lényeges. Lényeges az, hogy Jézus tanításainak központja ez az idea, amely köré az ő egész munkája s minden tanítása sorakozik. Isten országa ideális eredménye annak az átalakító munkának amelyet az evangéliumi kijelentésnek kell gyakorolnia az emberi lelkekre. Olyan ország, ahol ellentmondás és feltétel nélkül megvalósul minden, amit Isten meg akar valósítani. Megvalósul akkor, amikor az ember megértvén Isten akaratát, végképp és meghatározottan, megalkuvás nélkül dönt amellett, hogy Isten akaratát teljesítse.

Isten országa a transzcendensnek, az isteninek immanens valósággá levése, amely nincsen összekötve semmiféle apokaliptikus spekulációval; Isten lelkének, a Szentléleknek uralma a világon. Közöttünk és bennünk kell megvalósulnia, ha felismerjük magunkban azt, hogy mi Isten akaratának munkatársai vagyunk, illetve ilyenekké lehetünk. Jézus már az ő kis körében megvalósíthatónak tartotta s kötelességévé tette tanítványainak. Ebben az országban kell megvalósulnia mindazon értékeknek, amelyek Jézus tanításából fakadnak: az Isten és az emberszeretetnek, az ellenség szeretetének, a jóságnak, az irgalmasságnak, a megbocsátásnak, a szellem mindazon értékeinek, ami azt valóban értékessé teszi. Isten kegyelmének beteljesedése ez az emberiségen: regnum gradias, amely az abszolút értékek birodalma (Dean Inge), s amely a történelem folyamán megvalósulhat.

Bárhogyan fogjuk is fel Isten országát, lényegében nem lehet más, mint lelki ország, amelyben a szellem isteni értékei megvalósulnak. Ez az ország megvalósítandó, ez a keresztény vallás programja. Jézus egész tevékenysége ennek az országnak a felépítésére irányul. Állandóan arra tanít, hogy mi módon, milyen utakon haladva lehetünk Isten országának tagjai. Észreveszi a boldogtalan, a szenvedő, a bűneiben és gyarlóságaiiban egyéni és társadalmi szerencsétlenségei között megváltásra és újjászületésre reászoruló embert. Megmutatja a megváltás egyetlen lehetőségét, amely abban áll, hogy vessük alá magunkat Isten akaratának és kövessük az ő parancsát. Ő maga hitével, Isten és embertársai iránt érzett és tanúsított szeretetével és cselekedetével példát adott arra, hogy miképpen kell cselekedni, hogy lelki békéjét és üdvösségét elérhessük.

Jézus mindezt azért tette, mert látta, hogy megvan a remény, a lehetőség arra, hogy Isten országa megvalósuljon, hogy az ember bűneiből és gyarlóságaiiból megszabaduljon, hogy megváltódjék mindabból a lealázottságból és rabszolgaságból, amelybe éppen emberi mivoltában adott gyöngesége és tehetetlensége miatt jutott és jut. Ez a lehetőség pedig az emberi lélekben van, amely alkalmassá teszi az embert arra, hogy megjavuljon, hogy bűneit megbánva megtérjen. Jézus feltárta az emberiség előtt a szellemiségnek végtelen értékét, tökéletesedésre való alkalmatosságát, s megtanít arra, hogy Istennek az ő határtalan atyai szeretetéből kifolyólag célja az, hogy az emberi lelket tökéletesítse. Hogy ennek a tökéletesedésnek melyek az eszközei és feltételei, azt ismét csak az evangélium ismerteti meg. Isten országa megvalósításának feltétele a megtérés, a lelki újjászületés. Teljesen és gyökeresen meg kell változtatnunk egész emberi felfogásunkat minden téren, hogy Isten akaratának szolgálatába állhassunk. Lehetséges-e ez? Igen, mert Istennek ez a célja, s mert megadta a lelki lehetőségeket, hogy ez bekövetkezzék. Tudtukra adta, hogy miként munkálhatjuk lelkünk üdvösségét. Azért mondják és mondhatjuk mi is, hogy az evangélium Istennek kegyelmi ténye, amelyben az ő atyai szeretetét a szerencsétlen szenvedő, bűnös ember felé fordította és tudtára adta akaratát, hogy a bűnösöket megtérésre indítsa és az eseteket magához fölemelje.

Az, hogy Isten országa megvalósulása tekintetében az emberi lélek erre való törekvése és alkalmatossága megítélésében optimisták vagy pesszimisták vagyunk, nem tartozik a dolog érdeméhez. Ebben a tekintetben sem az ujjongó optimizmusnak, sem a sötét pesszimizmusnak nincs semmi különösebb jogosultsága. Ezek csak hangulati árnyalatok, amelyek nem tartoznak a kérdés komolyságához. Optimisták nem lehetünk semmi esetre sem. Igaz, hogy rövid az idő az örökkévaló célok beteljesedéséhez képest, ami elteft azóta, amióta az emberiség az evangéliumi kijelentésnek birtokába jutott, de mégis, emberileg megítélve, az az idő semmi okot sem szolgáltat az optimizmusra. Viszont azonban pesszimistáknak sem szabad lenni, mert az ellentmond az evangélium szellemének. Az evangélium magában véve sem örömet, sem bánatot nem jelent senkire nézve. Örömműzenetté lehet annak számára, aki mellette dönt, s megérti belőle Isten

akarátát, de súlyos ítéletet tartalmaz annak a számára, aki erre nem képes. A követelmény, amit az evangélium kíván, óriási, szinte emberfeletti, pedig teljesítése elkerülhetetlen.

Ami az előbbiekből kiviláglik, az a következő: Jézus az Isten könyörülő irgalmassága és atyai kegyelme mellett az ember tökéletesedési lehetőségétől, a lélek újjászületésének, megtérésének bekövetkezésétől várta és remélte azt, hogy Isten országa megvalósulhasson. Isten megigazító munkája, az ő saját tanításainak és példáinak elhatározó ereje és hatása mellett, magára az emberre, minden egyesre hárította a feladatot, amelyet kinek-kinek meg kell oldania, és mindenkinek vállaira tette az erkölcsi felelősségnek azt a súlyát, amelynek viselése nélkül a megváltás munkája befejezetté nem lehet.

Az unitárius felfogás az evangéliumnak ezt az intencióját a maga mély lehetőségében igyekezett megragadni, s azt mindvégig kellőképpen kidomborította. Már abban a felfogásban, amikor Jézust kizárólag, mint embert tiszteljük, kifejezésre jut az, hogy hiszek az emberi szellem isteni értékeiben, a fejlődésre való alkalmatosságában és Isten által megszabott feladatok betöltésére való elhivatottságában. Hiszek a léleknek az evangéliumban hangsúlyozott és megkívánt megtérési és újjászületési lehetőségeiben. Az unitárius felfogásnak ezt az emberi, mondjuk erkölcsi oldalát emelte ki és tette öntudatosá: Channing Vilmos.

II.

Martineau Jakab a 19. század legkiválóbb angol moralistája és unitárius teológusa az unitárius eszme fejlődésében három fokot különböztet meg. Az első fokon a feladat az, hogy a vallás Isten személyét tisztázza a maga számára. Ezt a korszakot teológiai korszaknak nevezhetjük a szó szorosabb értelmében. A hitviták ideje az (Erdélyben, Angliában és Amerikában egyaránt, csak különböző időben), amikor a Szentírás tanulmányozásával kapcsolatban igyekezett mindenik fél kimutatni és bebizonyítani felfogásának helyességét a maga hite szerint. Az unitarizmus kialakításában ez a vita egyrészt Isten személye körül forgott, másrészt pedig az ember jóra való képessége és bűnössége (az eredendő bűn) körül. A teológiai megállapítások nem zárják le az unitárius gondolat továbbfejlődését és alakulását, amelynek különben is mindig jellegzetes tulajdonsága volt, hogy az evangélium igazságainak újabb és mélyebb megértése elől sohasem zárközhat el. A teológiai korszak, mint általában minden teológia, a vallásnak tisztán transzcendens, az emberi megismerés határain kívül és felül álló kérdéseivel foglalkozott.

Az unitárius vallás fejlődésének második foka, vagy mondjuk korszaka az, amikor az Isten mellett felfedezi az embert. Amikor meglátja, hogy a lélek, amely mibennünk van, Isten lelkével rokon. Ez a felfogás távolról sem kívánja összezavarni az Isten és az ember különállását. Isten és ember a vallás két pólusa, amely két külön világot jelent. Ősi dualizmus, amelynek szükségképpen vannak érintkezési pontjai, mert hiszen e nélkül egyáltalán nem lehetne vallás, de a kettő egybe nem olvadhat soha.

Az egyik oldalon van Isten és minden, ami isteni. Ezen az oldalon van minden, ami örökkévaló, ami teljes, ami szent, tökéletes, ami meg nem csorbíthatóan és korlátlanul feltétlen. A másik oldalon van az ember és minden, ami emberi; mindaz ami feltételezett, ami tökéletességre törekvő, tehát nem befejezett, ami mulandó, gyarló és bűnös. Ha az isteni tökéletesség magaslatáról tudnók nézni az embert, akkor eltűnik, jelentéktelenné válik, de ha az emberi szellem belsejéből tekintünk Isten felé, akkor felfedezünk a lélekben valami istenit, amely eloszlatja a kicsinység és a törpeség kizárólagos értékét. Egy dolog van különösen, amely az embert minden teremtménytől megkülönbözteti és az isteninek részesévé teheti: erkölcsi természete, amelynek alapján képes arra, hogy saját önelhatározásából törekedhessék mindazon célok megvalósítására, amelyekre isteni rendeltetésénél és lelki adottságánál fogva el van hivatva. Az unitárius vallást abban a stádiumban, amikor éppen az emberi léleknek ezt a tulajdonságát hangsúlyozza, lelkiismeret vallásának nevezzük. Kiváló képviselője a már említett Channing bostoni unitárius lelkész (1780-1848). Az emberi lélek isteni hivatásának, a benne rejlő isteni értékek megbecsülésének egyik leghatalmasabb prófétája, aki, mint ilyen, az emberiség legnagyobbjainak nagyrabecsülését vívta ki, vallás és felekezetre való tekintet nélkül. Hatásának titka elválaszthatatlanul össze van forrva személyiségével, amely a megtestesült vallásos hit, jóság és a szeretet.

Hite nem tisztán vallásos elemekből tevődik össze; át van hatva teljesen erkölcsi tartalommal. A vallásosság nála két irányban nyilvánul meg: az áhítatban, az Istenben való odaadó elmélyedésben és az erkölcsös életre való törekvésben. A kettő csodálatos harmóniában egyesül nála. Erkölcse az emberi léleknek mindig Istenbe fogodzó, másfelől pedig a gyakorlati megvalósulást sürgető ösztönös törekvés. Az Isten által megszabott erkölcsi világrendbe vetett hite teszi kora nagy társadalmi igazságainak szószólójává. Az emberi lélek isteni eredetének legbiztosabb záloga az erkölcsöt megalapozó lelkiismeret. Ezért embertársai lelkiismeretét ébreszti fel, amikor felhívja korának figyelmét mindannak megszüntetésére, ami a lélek méltóságát sérti. Gondolatvilágában a vallás és erkölcs kapcsolata olyan elválaszthatatlan erővel lép fel, amely páratlan a maga nemében. Isten lényege - szerinte - az erkölcsi tökéletesség, amely egyúttal minden emberi törekvés végső célja is kell hogy legyen.

Mindebből látható, hogy a vallás Channing szellemében többé nem lehet sem csupán hitelvek összege, sem egyházi előírások teljesítése, hanem a léleknek az isteni tökéletesség felé való törekvése a lelkiismeret útján. Az, amit vallásnak nevezünk, az ő tanítása folytán kikerül a teológia egyoldalú befolyása alól, s közvetlenül bekapcsolódik az erkölcsi értékelés folyamatába.

Dogmai kérdések csak alkalmilag kötik le érdeklődését. Élete, felfogása élő tiltakozás a kereszténység dogmatizálása és elfelekezetiesítése ellen. A kereszténység nála Isten végtelen atyai szeretetének kinyilatkoztatása az emberiség iránt. A keresztény világ egy test, egy egyházat alkot.

Az egyes felekezetek kizárhatják egymást, de a Krisztus nagy testének közösségéből kirekeszteni senkit sem lehet.

Az unitarizmus nála nem lezárt hitrendszer, s amennyiben ilyen akarna lenni, nem szívesen vallaná magát unitáriusnak. Az unitarizmust nem úgy értékelem, mondja, mint tökéletes befejezett rendszert, hanem mint olyant, amely állandóan a szelídségnek és türelemnek szellemét lehel a keresztény közösségbe. Az unitarizmus nem mint felekezet érdeklí őt, hanem, mint szellemi áramlat, amely állandóan több és nagyobb világosságra törekszik, s ezért imádkozik. Az unitárius szellem mindig a keresztény vallás tisztább, bensőségesebb és hatékonyabb megértését kell hogy jelentse. A teológia feladata az, hogy különítse el a lényegest a lényegtelentől, és helyezze a súlyt arra, ami a legfőbb: Isten akaratára és a keresztény testvériségnek Jézus értelmében való hangsúlyozására.

Az ő kereszténységében az emberi méltósága elválaszthatatlanul harmóniába kerül a hit csorbíthatatlan meggyőződésével. A keresztény vallás nem állhat ellentétben az értelemmel, amely Istennek legfensége-sebb adománya. A kijelentés bizonyosságait is csak az ő segítségével foghat-juk föl. Jézus nem csak a mi testvérünk, hanem szabadítónk is. A felszabadítás vonatkozik egyfelől az értelemre, és ezért a kereszténység az értelem szabadságlevele, másfelől pedig a lelkiismeretre. A szellemi szabadságról írott beszédében, amelyet egyik méltatója a bibliai Hegyi Beszédhez hasonlít, fejti ki a belső, szellemi szabadságnak azt az értelmét, amit Jézusnak köszönhetünk. A szellemi szabadságnak legfontosabb esz-keze a helyesen értelmezett vallás.

Channing vallásosságára jellemző Isten közelségének intuitív, köz-vetlen megézésére való törekvés az élet minden vonatkozásában. Tekin-tete állandóan egyfelől Istenre irányul, másfelől pedig az embertárs felé fordul s állandó jócselekedetekben nyilvánul meg. Megtanulta Jézustól, hogyan kell vallásos életfolytatását úgy irányítania, hogy az Atya felé forduló hit és az embertárs felé forduló jócselekedet együttesen töltsék be a lelket. Ezért legfőbb művének célja az, hogy a kereszténység gondo-latvilágát átvigye az életbe, a szociális közösségbe, az intézményekbe. A napi politika kérdései éppúgy érdeklik, mint a társadalmi osztály-ellentéteknek már akkor kialakulóban lévő nehéz problémái. A kérdések megoldásánál mindig elvi magaslaton áll, s minden baj forrását az emberi szellem lekicsinylésében, a lélek lealázottságában találja meg. Sürgeti a legnemesebb értelemben vett keresztény testvériség megvalósítását. Pró-fétái lélekkel látja meg a 19. század nagy problémáját, amely megteremti a társadalmi osztályellentétet és a szocializmust szembe állítja a hivatalos kereszténységgel. A munkásosztály emeléséről írt értekezése programot ad a munkáskérdés megoldására. Ha a 20. század szívére vette volna Channing tanítását, akkor a kereszténység is betöltötte volna hivatását, s a szocializmus osztályellentétei nem élesedtek volna ki. Ő még reméli, hogy a helyzet megjavul, s a kereszténység igazi szelleme, a testvériség és a szabadság szelleme újjá alakítja az emberiséget s a múlt hibáit és mulasztásait pótolni fogja. Ezt a reménységet azonban a 19. század nem

tudta beváltani s a mostani helyzet is nagyon kevés ígéretet rejt magában arra nézve, hogy bár a 20. század beváltsa.

III.

R. W. Emerson, a 19. század egyik legkimagaslóbb unitárius gondolkodója egy helyt azt mondja, hogy a történelmi kereszténység egyik hibája az, hogy nagy súlyt helyez a személyekre, a pozitívra és a ritusra, de kevesebbet a szellemre. A forma vallásának ideje elmúlt, s az üdvösség lelkünk helyes irányban való átalakításában keresendő. Az unitárius vallás a keresztény tanításnak tisztán szellemi felfogásában gyökerezik. Jézus programjának szellemi terjesztését hirdeti, amely ebben a két mondatban jut tömör kifejezésre: "Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes" és "Az Isten lélek, és akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják". Ebben a szellemi felfogásban kifejezésre jut az, hogy a kereszténység nem pusztán vallás, mint a többi, mint akármelyik, hanem egészen új értékelési módot magában foglaló vallás, amelyben az isteni szellem minőségének egyedül és mindenek felett álló értékessége jut kifejezésre, s ennek értékességéhez kell mérni mindent, amit egyáltalán értékesnek tartunk a világban. A keresztény tanítás a legmagasabb értéket fedezte fel, s az embert arra akarja rávezetni, hogy tegye magáévá az értékelésnek azt a módját, amely minden gondolatot, minden tettet és cselekedetet ehhez a legfőbb mértékhez viszonyít. Ez az egyetlen és legfőbb feladat; azért kell először Isten országát keresni.

Az Isten lélek; az emberben szintén a lélek az, amelyhez Isten szól. Ám az Isten lelke szent. Ő Szentlélek. Dávid Ferenc *De Falsa et vera cognitione* stb. c. művében mondja: hogy a szentlélek annyi, mint Istennek ereje és hatalma, azaz maga a hatalmas, szent Isten (*Spiritu sanctus nihill aliud est, quam ipsemet Deus potens et sanctus*). A szentlélek a reánk ható, élő Isten, mondja W. Hermann, a 20. század egyik legkiválóbb teológusa. Az ember is lélek, de nemcsak lélek, hanem egyéb is, test, anyag és épp azért nem szent. A lélek az, ami az embert Istenhez közelebb viheti; ami benne nem lélek, az távolítja őt Istentől. Az ember Istenhez való kapcsolatát csak úgy szilárdíthatja meg, ha úrrá lesz benne a szellem az anyag fölött, s ha ez a megtisztult lélek szentségtelenségét levetkőzve, maga is törekszik a szentségre. A közös alapon, a szellemiség alapján a szentlélek megtalálja útját az emberi lélekhez. Ezt mondjuk a szentlélek munkájának, ami a keresztény vallásosságnak az alapja. Az ember találkozhat Istennel, ha felismeri magában a lehetőséget erre a találkozásra, ez azonban sohasem lehet olyan, amely az Isten és az ember egybeolvadását eredményezhetné. Az Isten a maga transzcendens mivoltában is megtalálja útját az emberi lélekhez, s akkor immanenssé lesz az emberben. Ebbe az immanenciába azonban, mint fönnebb is láttuk, Isten nem zárható be soha. Az ember útja Istenhez sokkal szűkebb korlátok között mozog, mint Istené az emberhez, és számtalan akadályba ütközik. Az unitárius vallás szerint a misztikus meglátásoknak és egybeolvadásnak nincs jelentősége. A tiszta unitarizmus sohasem került bele az immanen-

ciának, a szubjektív vallásosságnak abba az egyoldalúságába, amit misztikának neveznek. Ez távolról sem jelenti azt, hogy az unitárius vallásban ne jutna hely az egyéni vallásos érzésnek és Istenben való elmélyedésnek. Hiszen e nélkül vallás nem lehetséges. Kiváló példáját ennek a belső elmélyedő vallásosságnak alig lehetne találni, mint Channing.

Amikor azonban a keresztény vallást a szellemiség vallásának mondjuk, ez nem csak az isteni és az emberi szellem egymáshoz való viszonyára vonatkozik, hanem a keresztény tanítás egészének a szellemiség szempontjából való értékelését jelenti. Jelenti azt, hogy a vallás világa egy magasabb világ, amelynek megvannak a maga sajátos törvényei. Az Isten országa, az istenfiúság eszménye mind lelki feltételekhez vannak kötve, s az emberi szellem axiológiai beállítottságára utalnak. A kijelentés megértése, az isteni kegyelem elnyerése, a bűnök megbocsátása, a megváltás, az üdvözülés mind lelki feltételektől függ. Aki ennek a szellemi világnak tagja akar lenni, annak szakítania kell, éspedig radikálisan, avval a világgal, amelyben eddig élt. Határozott és meg nem ingatható döntéssel kell elfogadnia magára nézve mindazokat a feltételeket, amelyekhez kötve van, hogy valaki Isten országának munkatársa lehessen. Semmiféle külső cselekedet, mechanikus imádkozás, formalitás, sem áldozat, sem szakramentum nem segíthet hozzá ehhez, csak a lélek megjavulása. A vallásosság külsőségei nem érnek semmit, az alkudozás és fogadkozás, hogy valaki milyen feltételek mellett hajlandó magát alávetni Isten akaratának, teljesen fölösleges. Itt csak feltétlen meghajlás és odaadás van, csak egész munka. Semminek értéke nincs, csak a lélek, a szellemi javak jönnek számításba. Aki hasznot, boldogságot s más előnyöket vár attól, hogy Istent tiszteli, az téves úton halad. Az Istenhez lehet segítségért folyamodni, de csak feltétlen hittel, amely minden esetben előtte való meghajlásra indít. Mindez azt jelenti, hogy a keresztény vallás a szellemiség vallása, a lélek belső értékeinek a feltárója. Új értékelése a szelleminek, a maradványnak, az örökkévalónak, a láthatatlannak, a földi szempontok szerint való hasznosság tekintetében semmisnek. A lelki feltételek, amelyek az új értékelés megvalósulásához szükségesek, olyan súlyosak, mint akár a Golgota keresztje. Ezért van áthidalhatatlan úr az emberi törekvések gyarlósága és az isteni kijelentés által kijelölt feladatok elérése között. Jézus az áthidalhatatlannak látszó úrt betöltötte, életét is feláldozta érte. Feláldozta azért, hogy megmutassa, hogy semmi sem sok az isten akaratának szolgálatáért. Feláldozta miérettünk is azért, hogy példát és erőt adjon nekünk, hogy miképp kelljen cselekednünk. Jézus tanítása és élete a szellemi értékek mindenekfölött valóságának félre nem érhető bizonyágtétele, s ennyiben új világot jelent máig is, amely határtalan fejlődés küszöbén áll, s uralmának ereje az emberiség jövődjének egyetlen reménysége.

Az unitárius vallás a megalkuvás nélküli lelki kereszténységnek a hirdetője és letéteményese óhajt lenni. Az emberi lélek isteni célok szerint való formálására és vezetésére vállalkozott, s erősítést és támogatást nyújt követőinek, hogy ki-ki maga erejéhez és tehetségéhez mérten törekedhes-

sék üdvösségének munkálására. Ebben a munkájában mindig kizárólag csak lelki fegyverekkel küzdött, példát adva a vallásos türelmességre és elfogulatlanságra. Szenvedésekkel és küzdelmekkel teli múltja után magasztos történelmi hivatásának tudatában kíván dolgozni továbbra is Isten országának megvalósításáért.

Dr. DONALD SZ. HARRINGTON

A JELLEM ÁLTALI ÜDVÖZÜLÉS

Az üdvözülésnek a legtöbb hagyományos keresztény ember számára különleges jelentése van. Ez annak a bizonyosságában áll, hogy mivel Jézus Krisztus életét adta a kereszten azért, hogy Ádám eredendő bűnétől, amellyel minden embert megrontott, minket megváltson, mi ezt az áldozatot elfogadva, biztosítékot nyertünk arra, hogy halálunk után bejussunk a mennyországba. Természetes a remény, hogy a jó keresztényeket Jézus tanításai befolyásolják és annak alapján jó életet fognak élni a földön. De üdvözülésük csak a túlvilágon valósul meg, és azt a hívó emberek Jézus Krisztustól kapják.

Nekünk unitáriusoknak azonban az üdvözülés mindig evilági fogalom volt. Vagy ebben a világban üdvözülünk vagy sehol. Bármi vár minket bármilyen világban, amely a jövőben van, minden attól függ, hogy életünket ezen a földön miképpen éltük. Más szóval, nekünk embereknek meg kell érdemelnünk az üdvösséget. Ez nem alábecsülése Jézus élete és tanítása nagyszerűségének és jelentőségének. Ő mintakép az üdvösséghez, de nem mint közvetítő, hogy Istennek Ádám és Éva engedetlensége miatti haragját megszüntesse. James Freeman Clarke a mi üdvözülésünket jellem általi üdvözülésnek nevezi.

Jézus és Pál apostol meghatározták, hogy ez a következőket jelenti: szeretni Istent egész lényünkkel, és szeretni felebarátainkat úgy mint önmagunkat, irgalmasságot és megbocsátást gyakorolni, engedelmeskedni a tízparancsolatnak, megosztani javainkat felebarátainkkal, gyakorolni az önfegyelmet és felelősségteljes életet élni önmagunkért és közösségünkért.

Horace Mann, unitárius nevelő és kongresszusi képviselő, aki az amerikai nyilvános iskolarendszert megalapította, mondotta, hogy ha jellemes személyekké akarunk válni, "szégyellnünk kell magunkat, hogy anélkül kell meghalnunk, hogy az emberiség győzelméért nem tettünk meg mindent". A jellemes férfi vagy nő nem csupán magáért, hanem másokért is él. Ralp Waldo Emerson kimutatta, hogy a jóság jutalma nem a túlvilágon vagy a mennyben van. Ezt mondotta: "A jó cselekedet jutalma abban áll, hogy azt megcselekedtük". Az emberek közti viszonylatban az emberiség jutalma automatikus.